

Суспільно-політичне життя в Україні

- 1. Що таке лібералізація? 2. Наведіть приклади здійснення лібералізації суспільно-політичного життя.

1. XX з'їзд КПРС і початок лібералізації. Часткова відмова керівництва СРСР від методів сталінщини унаочнювала потребу продовження десталінізації. Важливим кроком на шляху подальшої лібералізації радянського суспільства став XX з'їзд КПРС, що відбувся в лютому 1956 р. М. Хрущов на закритому засіданні виступив із доповіддю «Про "культ особи" і його наслідки». У ній він піддав гострій критиці діяльність Й. Сталіна, звинувативши його в зловживанні владою, порушенні законності, хворобливій підозрілості до соратників тощо.

«Культ особи» — безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка посідає найвище становище в політичній або релігійній ієрархії, надмірне перебільшення заслуг, функцій та ролі лідера.

Із доповіді першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова на XX з'їзді КПРС «Про "культ особи" і його наслідки» (25 лютого 1956 р.)

...Сваволя Сталіна стосовно партії та її Центрального Комітету особливо виявилася після XVII з'їзду партії, що відбувся 1934 р. ...Встановлено, що зі 139 членів і кандидатів у члени Центрального Комітету, обраних на XVII з'їзді партії, було заарештовано і розстріляно (переважно в 1936—1938 рр.) 98 осіб, тобто 70 %.

...Це відбулося внаслідок зловживання владою Сталіним, який розпочав застосовувати масовий терор проти партійних кадрів.

...Сталін був людиною дуже надумливою, із хворобливою підозрілістю... Хвороблива підозрілість призвела його до безпідставної недовіри, у тому числі стосовно видатних діячів партії, яких він знав багато років...

Маючи необмежену владу, він допускав жорстоку сваволю; придушував людину морально і фізично.

...«Культ особи» набув таких величезних розмірів перш за все тому, що сам Сталін усіляко сприяв і підтримував звеличування своєї персони.

1. Обговоріть у парах. У чому було звинувачено Й. Сталіна? 2. У чому вбачалися витоки «культу особи» Й. Сталіна?

У доповіді М. Хрущов представив партію як сторону, що найбільше постраждала від сталінських репресій. У доповіді було названо імена 23 партійно-радянських діячів, які стали жертвами переслідувань. Про сталінські злочини, не пов'язані з репресіями керівників партії, наприклад Голодомор 1932—1933 рр., що став геноцидом українського народу, не йшлося. Винятком була згадка про відомі всім депортації окремих народів.

Доповідь М. Хрущова приголомшила багатьох учасників з'їзду. За спогадами сучасників, кількох депутатів, що знепритомніли від почутого, тихо винесли із зали засідань.

Доповідь про «культ особи» на з'їзді не обговорювали, а лише було прийнято стислу постанову в декілька рядків. Проте вона стала важливим кроком у розвінчуванні Й. Сталіна як «великого вождя» і «послідовника справи Леніна». Хоча це скоріше маскувало, ніж викривало сутність сталінізму. У ній засуджувалися переважно зовнішні прояви режиму («культ особи») та репресії проти партійних і військових діячів. Здійснювана партією політика соціалістичного будівництва вважалася єдино правильною й не підлягала критиці. Проте навіть за цих обмежень розвінчування «сталінського міфу» позитивно вплинуло на суспільну свідомість, започаткувало перегляд усталених стереотипів мислення і критичну оцінку багатьох подій минулого.

2. Розгортання деєталінізації в Україні. Після XX з'їзду доповідь «Про "культ особи" і його наслідки» було видано окремою брошурою, яку зачитували на закритих партійних зборах по всій країні. Пізніше з нею почали знайомити також безпартійних на підприємствах, в установах, вищих навчальних закладах, а інколи й у старших класах шкіл.

Подальше розгортання деєталінізації сприймали в Україні неоднозначно. Основна частина партійного апарату не була готова розвінчувати «культ особи». Серед незацікавлених у цьому було чимало особисто причетних до репресій. У багатьох партійних організаціях України критику «культу особи» сприймали як наклеп на радянську владу. Спираючись на це, представники партійного апарату вимагали припинити викриття злочинів доби сталінщини як шкідливу для розвитку країни кампанію. Так, перший секретар Київського міського комітету КПУ М. Синиця заявляв, що боротьба з «культу особи» Й. Сталіна ускладнить ідеологічну ситуацію в Україні й посилить небезпеку поширення українського «буржуазного націоналізму». Керівник республіканської партійної організації О. Кириченко надіслав доповідну записку до Москви, де переважали схожі думки. Для спрямування деєталінізації в більш помірковане русло 30 червня 1956 р. прийняли постанову «Про подолання "культу особи" і його наслідків», де наголошувалося, що «культ особи» був проявом особистих недоліків Й. Сталіна, а не відображенням вад радянської влади. Порівняно з доповіддю постанову стала кроком назад. Усі оголошені гострі факти в ній оминали.



Британська карикатура на підсумки XX з'їзду КПРС

Поясніть зміст зображеного на карикатурі.

В Україні процес деєталінізації відбувався повільніше, ніж у центрі. Так, у республіканських періодичних виданнях дещо пізніше з'явилася низка статей «У світлі рішень XX з'їзду». Зміст більшості публікацій був поміркованим і мав лише обережну

критику. На початку липня 1956 р. на багатьох підприємствах республіки почали зачитувати постанову ЦК КПРС «Про подолання “культу особи” і його наслідків». У столиці перший мітинг на підтримку десталінізації відбувся в Київському педагогічному інституті. У Львові ліквідували Сталінський район. Реакція більшості населення республіки на засудження зловживань періоду сталінщини і новий політичний курс була переважно позитивною.

У липні 1956 р. в республіканських засобах масової інформації з'явилися перші повідомлення про реабілітацію українських письменників — жертв сталінського терору: В. Еллана-Блакитного, В. Чумака, Г. Косинки, Олеся Досвітнього, Мирослава Ірчана, І. Микитенка та інших. У пресі почали з'являтися статті про реабілітованих письменників і їхні твори. Розпочалася кампанія з реабілітації таких видатних діячів, як режисер театру Лесь Курбас, драматург М. Куліш.

До листопада 1959 р. Комітет державної безпеки (КДБ) і прокуратура УРСР переглянули справи 5481 особи, що були засуджені в попередні роки. Із них фактично реабілітували 2684 особи, або 49 %. Реабілітації не підлягали ті, хто «співпрацював із нацистськими окупантами» в роки війни, активні діячі ОУН та УПА, жертви політичних репресій до 1934 р., а також усі засуджені за звинуваченнями в українському «буржуазному націоналізмі». На депортованих під час колективізації селян, виселених із західноукраїнських областей, осіб кримськотатарської, німецької національностей та представників інших етнічних груп реабілітація не поширювалася. У результаті реабілітації з 949 тис. політичних в'язнів ГУТАБу (дані за 1954 р.) станом на весну 1959 р. в таборах і колоніях СРСР залишилося 11 тис. осіб, утримуваних за «контрреволюційні злочини». В Україну лише до 1957 р. повернулися 65 534 члени ОУН, УПА та звинувачені в їх підтримці. На початку 1960-х рр. М. Хрущов оголосив, що в країні немає політичних в'язнів. Однак саме в цей час розпочався дисидентський рух і з'явилися нові в'язні.

Улітку 1957 р. в керівній верхівці країни сформувалася опозиція, яка спробувала усунути М. Хрущова від влади. Проте ця спроба зазнала невдачі. У боротьбі, яка розгорнулася в цей час, партійне керівництво України повністю підтримало М. Хрущова. Через кілька місяців він перевів О. Кириченка до Москви, фактично зробивши своїм заступником, а партійну організацію в республіці очолив М. Підгорний.

Найвищою точкою в процесі десталінізації став XXII з'їзд КПРС, що відбувся в 1961 р. Так, на з'їзді, імовірно, за домовленістю з М. Хрущовим, М. Підгорний піддав гострій критиці Л. Кагановича за секретарювання в Україні, назвавши його «справжнім садистом», що «знаходив задоволення у знущанні з активістів, інтелігенції», приниженні їхньої гідності, погрозах та арештах.

Після XXII з'їзду в Україні, як і в інших республіках, розгорнулася кампанія з демонтажу численних пам'ятників Й. Сталіну, закриття присвячених йому музеїв, перейменування населених пунктів, вулиць, установ, підприємств, шкіл, колгоспів тощо. У листопаді 1961 р. Сталінську область було перейменовано на Донецьку, а місто Сталіно — на Донецьк.

3. Зміни в керівництві УРСР. Відставка М. Хрущова. У 1961 р. М. Хрущов несподівано для всіх призначив Головою Ради Міністрів УРСР представника молодшого покоління партійно-державного керівництва В. Щербицького. Однак він пропрацював на цій посаді трохи більше двох років. У 1963 р. В. Щербицький висловив невдоволення запровадженням М. Хрущовим поділом партійних органів на міські та сільські, і його було відправлено до Дніпропетровської області на посаду першого секретаря обкому КПУ.

Дії М. Хрущова, його самовпевненість, невміння дослухатися до чужих думок, схильність до суперечливих кроків, які нерідко ламали людські долі, усе частіше дратували його соратників. До цього додавалося погіршення ситуації в економіці країни, значною мірою спричинене авантюризмом рішень М. Хрущова.

На початку 1960-х рр. у республіці відбулося кілька масових виступів робітництва, невдоволеного виробничими умовами й нововведеннями в оплаті праці. Вони сталися на підприємствах Києва, Харкова, Черкас, Краматорська (Донецька обл.) та інших міст. Виступи були нетривалими й припинялися після втручання місцевих органів влади. У 1962 р. в Донецьку та Жданові (нині Маріуполь) відбулися значні робітничі страйки й маніфестації, спричинені різким підвищенням цін на м'ясо й молоко. Наступного року в Одесі робітники відмовилися вантажити масло, яке відправляли як «братерську допомогу» на Кубу. У 1963 р. через страйки й заворушення на тиждень запровадили воєнний стан у Кривому Розі. Усе це свідчило про те, що М. Хрущов поступово втрачав підтримку населення.



Голосування на пленумі ЦК КПРС за відставку М. Хрущова. 14 жовтня 1964 р.

Чому партійна верхівка прагнула усунути М. Хрущова від влади?

У 1963 р. М. Підгорний був переведений до Москви. Новим керівником республіканської партійної організації в липні цього року призначили П. Шелеста. Він був людиною, яка загалом підтримувала перетворення М. Хрущова і терпляче ставилася до українського національно-культурного відродження.

Скориставшись відсутністю М. Хрущова, який перебував на відпочинку, представники партійної верхівки в Москві, незадоволені його політичним курсом, висловили недовіру першому секретарю ЦК КПРС. 14 жовтня 1964 р. було скликано пленум ЦК КПРС, який звільнив М. Хрущова з посади «у зв'язку з похилим віком і погіршенням стану здоров'я». Новим першим секретарем обрали Леоніда Брежнєва.

Висновки. Десталінізація, яка розпочалася в країні після смерті Й. Сталіна, була закріплена рішеннями XX з'їзду КПРС. Незважаючи на обмеженість заходів і непослідовність у діях її виконавців, десталінізація набула характеру лібералізації, яка змінювала радянське суспільство.

- Українське партійно-державне керівництво активно підтримувало перетворення М. Хрущова. Однак останній своїми діями відштовхнув від себе соратників. Крім того, він втратив підтримку населення через погіршення економічного становища країни, зумовлене провалом багатьох реформ. Це зробило можливою змову, яка об'єднала основну частину партійно-державного керівництва і дала змогу усунути М. Хрущова з посади законними засобами.

Запитання і завдання

- 1. Коли відбувся XX з'їзд КПРС? 2. Де стався перший мітинг на підтримку деєталінізації після XX з'їзду? 3. Хто став першим секретарем ЦК КПУ в 1957 р.? 4. Коли місто Сталіно перейменували на Донецьк? 5. У яких містах України в 1962 р. відбулися значні робітничі страйки та маніфестації? 6. Хто став першим секретарем ЦК КПУ в 1963 р.?
- 7. У чому полягало значення рішень XX з'їзду КПРС для розгортання процесів деєталінізації? 8. Наведіть факти, що свідчать про поглиблення деєталінізації в Україні після XX з'їзду КПРС. 9. Які зміни відбувалися в республіці в 1961—1963 рр.?
- 10. Обговоріть у малих групах. Як вплинула деєталінізація на суспільно-політичне життя в республіці? Обґрунтуйте свою відповідь.
- 11. Розпочніть складання таблиці «Розвиток України в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства».

Сфера розвитку	Зміни, що відбулися
Суспільно-політичне життя	
Економічне життя	
Опозиційний рух	

- 12. Сучасні українські історики В. Баран та В. Даниленко про розгортання деєталінізації зазначають: «Поступово долалися страхітливі наслідки режиму особистої влади, заснованого на терорі й насильстві. Крок за кроком розвінчувався образ "великого вождя"; створений апаратом пропаганди. Але процес деєталінізації здійснювався непослідовно, часто підпорядковувався тактичним політичним потребам і розрахункам, що відображало як перехідний характер хрущовського правління, так і суперечливу натуру самого реформатора». Поясніть, як ви розумієте наведену оцінку деєталінізації. Наведіть факти, які її підтверджують. 13. Підготуйте самостійно есе на тему «"Відлига": зміни в суспільно-політичних настроях населення України».